

Лідія Ковалець

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ У ЦАРИНИ СВОЄЇ ЛЕКТУРИ

*О, книги, найкращі порадики, найвірніші друзі,
Григорій Сковорода*

В одній зі студій про Шевченка та його добу Магдалина Ласло-Куцюк висловила дискусійну думку: “Шевченка сформувало багате петербурзьке культурне середовище, спілкування з високоосвіченими людьми, навчання в Академії мистецтв. Що могло сформувати Федьковича? Ніщо. [...] Федькович, як учень Шевченка, вірив, що поет, тим більше поет романтичний, має бути учителем народу, навіть пророком. А яким учителем могла бути людина, яка сама досить мало знала?”¹.

Першого на Буковині майстра поетичного слова, а ще прозаїка, драматурга, перекладача, знавця німецької, французької, польської, чеської, румунської, італійської, угорської мов, активного просвітителя рідного народу, відомого своїм демократизмом, громадсько-культурного діяча, чи не найбільшого фундатора національної свідомості своїх краян, щирого бібліофіла і популяризатора книжки, фактично першого “буковинсько-гуцульського європейця”, Федьковича одним розчерком пера оголошувано не інакше як анальфаветом, котрий ледь не випадково опинився на гребені слави й котрому варто, мабуть, через це знати скромніше місце в історії рідного народу.

Епатування читача подібними заявами, а насправді – поверхова, відверто тенденційна ревізія інтелектуального потенціалу знаменитостей – річ відома здавна. Ще Тургенєв, розповідають, намагався закинути на адресу автора “Кобзаря”, ніби той був мало начитаний. А Яків Полонський 1876 року зауважив: “Умный от природы, он (Шевченко. – Л.К.) в то же время не был ни учен, ни начитан, он жил стремлениями и тем козацким духом, который воодушевлял его”². Навіть Михайло Драгоманов 1879 року з несподіваною зверхністю висловився про недостатню освіченість Поета, бо той, мовляв, “так і зоставсь із нахапаного наукою маляра [...], наукою, яку він виніс із академії, та з “Біблією”, яку товк у дяка й яку підновили йому приятелі київські, та з історією України найбільше по “Истории русов”³.

Зауважимо, що тоді у силі Генія “сомняшеся” його сучасники, які з близької часової відстані, може, і не розгледіли гаразд суто наукових, блискучих Шевченкових знань античності, мистецтва, не кажучи вже про знання рідної і світової літератури, – усього того, що завжди має здатність відбиватися у витворених митцем світах. А нас із Федьковичем розділяє понад століття, сповнене, до речі, активної дослідницької праці тих, кого цей незвичайний чоловік залучив до свого дивовижного силового поля. Щоправда, про лектуру буковинського автора, рівень його освіченості, про надзвичайно цікаву, багатогранну історію Федьковичевої самоосвіти, його історію як читача жодного разу не говорилося спеціально (Франкове зауваження про “доволі поверхову”⁴ – фактично формальну – освіту письменника не беремо до уваги, як і позбавлене коментаря твердження Дениса Лукіяновича про те, що Федькович був “дуже освіченим, розумним і вченим”⁵). Недостатня обізнаність із творчістю письменника, певна поверховість студії і дали, певно, привід відомому літературознавцеві з Румунії для отої некоректної, неетичної, а головне – безпідставної іронії, згадкою про яку ми починали нашу статтю.

¹ Ласло-Куцюк М. Юрій Федькович – поет-романтик // Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест, 2002. – С.132.

² Споминки про Шевченка Я.П.Полонського // Слово і Час. – 2004. – №5. – С.56.

³ Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм // Літературно-критичні праці: У 2 т. – Т.2. – К., 1970. – С.40.

⁴ Франко І. Южнорусская литература // Зібр. творів: У 50 т. – Т.41. – К., 1984. – С. 139.

⁵ Лукіянович Д. Про Осипа Юрія Федьковича. – Л., 1913. – С.35.

Утім, вивчення обізнаності видатного буковинця з книжковим світом уже давно на часі й з інших міркувань. Одне з них сформулював Яр Славутич, аналізуючи сонетарій Федьковича як “ще один крок уперед у засвоєнні українською літературою сонетного умільства”: “Ні, буковинський поет був не лише фольклорним поетом, як дехто його уявляє...”⁶. Бо знання мистецтва творення такого складного поетичного жанру (а це тільки вибрана сторінка багатой спадщини Федьковича) насправду не могли з’явитися самі, їх не могла дати найрозкішніша співанка буковинського люду, вони були запозичені передусім із літературної традиції, котру виробили Петрарка, Данте і Шекспір.

Досліджуючи творчі досягнення митця, на нашу думку, завжди важливо дошукуватися відповідей на запитання: якою мірою одержимий був той чи той митець в осягненні книжних премудростей, чи тривалими, змістовними, творчими виявилися його контакти з улюбленими чужими текстами; якими, власне, були читацькі інтереси письменника, зрештою, навіть скільки грошей вкладав він у придбання книжок, щоб зробити деякі з них своєю, так би мовити, внутрішньою власністю, — без відповіді на ці та інші дотичні запитання годі зрозуміти й Федьковича, й будь-якого іншого майстра.

До того ж, на думку фахівців, “вивчати читання дуже важко. Прямому спостереженню доступний лише фізичний, а не психічний акт читання...”⁷. Що ж до Федьковича з його “глибокою самотністю [...] серед тогочасного західноукраїнського суспільства” і “тяжкими обставинами особистого життя”⁸, то навіть фізичний акт здійснюваного ним процесу читання лишився задокументований, певна річ, аж ніяк не повністю, не кажучи вже про інший, глибший вияв спілкування поета з книжкою. Але навіть приступні матеріали викликають подив, оскільки то аргументи на користь таки Федьковича...

У 1840-і роки сфера духовних інтересів буковинського суспільства загалом і того гуцульського люду, що складав у перші роки життя майбутнього письменника зовнішній світ Федьковича, була досить обмежена: за образним висловом Марка Черемшини, Буковина “спала тихим сном, ще була недоступним закутком України”⁹. Однак рідне для майбутнього поета Підгір’я зі Сторонцем-Путиловим у центрі і далі витворювало з фольклорних перлин унікальну скарбницю, яка, крім інших позитивів, закономірно ставала школою для кожного, хто того прагнув. “Моя старша сестра знала незраховані казки і пісні руськонародні [...], то я, хлопчиком будши, раз у раз при ній ся забавив і всі такі співанки і казки перейняв”¹⁰. Ця тепла згадка Федьковича пояснює, що митець завжди був свідомий свого найпершого витoku, до речі, у зрілому віці афішував його — саме як свою школу — зі всією властивою гуцулам патріотичністю заради наголошення на “стовідсотковості” власного зв’язку з народом. “Неук неукій Чорногір’я”¹¹, — проказав про себе поетів ліричний герой на початку філософського циклу “З округків”. А в одному з листів Федьковича читаємо: “Моя школа була Чорногора, а не львівська або віденська академія”¹². Подібні думки, однак, не варто сприймати буквално: це, найімовірніше, образні характеристики тієї асоційованої з найвищим гірським масивом Карпат величезної книжки світу, книжки народної мудрості, якою справді ще змалку зачитувався майбутній поет.

Тим часом домашні обставини молодого Федьковича як читача, на нашу думку, були, певна річ, не ідеальні, а проте — досить сприятливі. Хоча мати, Анна

⁶ *Славутич Яр*. Франкові сонети та їх попередники // Канадське наукове Товариство імені Шевченка. — Т.19. — 1873–1977. Ювілейний збірник наукових праць: 100-річчя НТШ і 25-річчя НТШ у Канаді. — Торонто, 1977. — С.124.

⁷ *Баркер Р., Ескарти Р.* Жажда чтения. — М., 1979. — С.139.

⁸ *Рильський М.* Нова українська поезія дождовтневих часів // Антологія української поезії: У 4 т. — Вид. 2-е. — Т.1. — К., 1958. — С.42.

⁹ *Черемшина М.* Промова на Федьковичевому концерті // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. — К., 1958. — С.143.

¹⁰ *Маковей О.* Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича. — Л., 1911. — С.43.

¹¹ *Федькович Ю.* Твори: У 2 т. — Т.1. Поезії. — К., 1984. — С.175.

¹² *Писання Осипа Юрія Федьковича.* Т. 4. Матеріали до житєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича / З першодр. і автогр. зібрав, упорядкував і пояснив О.Маковей. [Передм. О.Маковей]. І повн. і крит. вид. — Л., 1910. — С.166. Далі: Матеріали до житєписи...

Гординська (з роду панотців Ганицьких), була неписьменна, однак вона, мабуть, інтуїтивно відчувала наближення нових, інших часів, коли промовляла: “Діти, учіться!” Іще принаймні дві обставини спонукали цю мудру жінку схилити синів Івана та Юзя, записаного в документах як Осип-Домінік, до навчання; по-перше — приклад чоловіка, Адальберта Гординського де Федьковича, який, здобувши освіту в Нормальній школі у Станіславові і склавши відповідний іспит, був писарем, мандатором, а згодом урядником у Чернівцях, і по-друге — приклад свого рідного священицького середовища, де про науку хлопців таки дбали. Отець Іван Ганицький, рідний брат Анни, у своїх Киселицях мав навіть спеціально найнятого учителя, який на чотири роки став також учителем малого Гординського, відомого згодом як Юрій Федькович. І все ж першим наставником майбутнього письменника був, певно, батько, чоловік хоч і жорсткої вдачі, але розумний та запопадливий. У 1832–1835 рр. він послав свого пасерба Івана до Головної школи аж у Чернівці; володіючи німецькою та польською, він змалку навчив свого первістка читати цими мовами. Не знаємо достеменно, чи та наука опанування грамоти здійснювалася за спеціальними посібниками (найбільш імовірно, що у селі Сторонець-Путилів це було щось випадкове), так само як не знаємо, чи статки Гординських дозволяли їм мати книжки та скільки їх було, їхній якісний рівень. Однак те, що родина мала Святе Письмо і що в неділю після церковної служби та по обіді Іван читав його “коло стола на голос, бо неня дуже любили слухати, як він читає”¹³, — поза сумнівом.

Глибинна філософія Книги Книг — очевидно, першої читаної тоді Федьковичем пам’ятки світової культури і духовності — мала зробити своє: дати вразливій од природи дитині початкове розуміння невичерпних можливостей видрукованого слова, акумулювати досвід; Біблія захопила юнака назавжди, спонукала пізніше до переспівування її сюжетів і створення оригінальних літературних текстів на релігійну тематику.

Що читав сам Федькович у киселицівській домашній школі свого вуйка-протоієрея, крім Біблії і крім огрому великої книги навколишнього світу, невідомо; але до Нижчої реальної школи у Чернівцях — попри свою назву найвищого тоді на Буковині середнього навчального закладу — дванадцятилітній хлопець прийшов “досить добре підготованим”, що й уможливило потім його навчання “геометрії, стереометрії, механіки, географії, історії природи і фізики, рисунків і будівництва”¹⁴, зазначає Осип Маковей. Дослідник наводить копію шкільного свідоцтва майбутнього письменника, у якому поряд із “д.” (“добре”) виразно переважають і “дд.” (“дуже добре”) — фактично найвищі оцінки¹⁵.

Саме в цей ранньочернівецький період свого життя, чи то за допомогою когось із учителів, чи то випадково, Федькович мав відкрити для себе власне літературу — “красне читання”, як тоді офіційно називали особливий вид лектури. Найімовірніше, це були німецькомовні твори, можливо, і поезія надзвичайно популярних тоді романтиків, що під їхнім впливом у самій Німеччині “авторитет поезії і художності був надмірним, усі хотіли бути поетами, мислити як поети, писати як поети”¹⁶. Тодішня буковинська публіка, що й малу частину її важко назвати інтелігенцією, навіть не припускала подібних думок, які під впливом прочитаного, хай німецькомовного, поетичного слова заповнили світ молоденького буковинського гуцула. Підстави думати, що Федькович уже в юному віці спрагло осягав красне читання мовою високорозвинутого народу, і що воно озивалось у його душі та поведінці майже так само сильно й захоплюю, як сприйняті у рідному Підгір’ї народнопоетичні скарби, — дають спогади, передусім Рудольфа Роткеля. Цей художник і письменник, знавець класичних

¹³ Колесса О. Юрій Коссован. (Осип, Домінік, Ігор Гординський де Федькович): Проба критичного розбору автобіографічних його повістей та його життєпису // Зоря. — 1893. — Ч.13. — С.279.

¹⁴ Маковей О. Цит праця. — С.49.

¹⁵ Там само. — С.51.

¹⁶ Берковський Н.Я. Романтизм в Германии. — Ленинград, 1973. — С.19-20.

мов, великий естет познайомився з Федьковичем у ту пору життя майбутнього митця, коли останній, прибувши до Молдови начебто задля практики чи то в землеміра, чи то в аптекаря, насправді інтенсивно шукав своє покликання. “Федькович *був уже поетом* тоді, коли я пізнав його у м. Нямц, однак писав поезії, оскільки нагадує собі, тільки по-німецьки”¹⁷, — наголошував Р.Роткель. Слід зауважити, що саме він став першим і, здається, єдиним, хто цілеспрямовано і щиро заходився розвивати творчий потенціал свого юного приятеля, мабуть, навіть гадки не маючи, яку велику допомогу він чинить йому та усій суспільності: “Я помітив дуже скоро, що у него була *велика охота до наукових студий*, був талант і бистре розумінє; він дуже тишив ся, коли я обізнав його з німецькими клясиками; я дав йому між иньшими і Історію німецької національної літератури Вільмара, навчив його і початків латинської мови”¹⁸ (курсив наш. — Л.К.). Це теж із листа Р.Роткеля до О.Маковея; цікаво, що в ньому задокументований не лише фізичний, а й, як бачимо, певною мірою психічний стан Федьковича-читача. Особливе енергетичне навантаження — читання, обмірковування прочитаного, розкіш спілкування на літературні теми — відповідало внутрішнім потребам хлопця. Водночас Федькович такою мірою “уживався” в художній світ пізнаних авторів (а це цілком могли бути Гете, Гейне, Уланд, Клейст, Кальдерон, не кажучи вже про самого Роткеля), він так часто до них звертався, що закономірно став їхнім здібним інтерпретатором в українській літературі, великим шанувальником і просто пам’ятливим читачем.

А поки що, значною мірою спонукуваний прочитаним у 1851-1852 роки, — у той “золотий вік” свого спілкування з Р.Роткелем, — Федькович (цілком у дусі романтиків, із присвятою своєму учителеві та другу “*Du kennst die göttliche Schönheit der Wesen*”) пише три вишукані німецькомовні октави з оспівуванням краси і незвичайного в людській сутності, своєрідний поетичний етюд “*Die treue Liber*” — твір тематично і настроєво близький до обоюваного німецькими романтиками Шекспіра як автора “Ромео і Джульєтти”, а ще чудовий пейзажний етюд зі старовинною фортецею в центрі — “*Ruine Nyamz*” — теж своєрідну данину “правилам” романтиків і тим місцям у Молдові, де він був щасливий.

Відгомін європейського письменства в досить-таки рафінованому світі молодого Федьковича виявився значною мірою пов’язаний із шевченківськими мотивами, шевченківськими стильовими рисами у пізнішій творчості буковинського поета: фактично це два кільця ланцюга одного літературного явища, що його в українському літературознавстві називали то “котляревщиною”, то епігонством. Але жодного разу критики Федьковича не зверталися до витоків *такого* поета — поета-читача, а їх, на наш погляд, варто шукати у своєрідності саме психічного акту читання Федьковичем. З цього погляду цікаві такі спостереження: “При читанні читач на основі цього зразка ніби відтворює якийсь новий твір. І це — інший досвід. Він характеризується зіткненням між певними рамками змісту тексту і нахилами самого читача. Чим жорсткіші і обмеженіші рамки, тим сильніший “тиск” тексту, чим більше він функціональний, тим менше місця для ініціативи читача...”¹⁹. А Федькович, певне, уже тоді був неординарним читачем (поет!), та ще й з особливою душевною організацією, із якимсь уродженням, як уважає І.Франко, “нахилом іти за чиймись слідами, підлашжуватись під чужий тон, кидати свої узорі на чужу основу”²⁰. Насправді та хода, підлашжування, кидання узорів були, на нашу думку, не виявами епігонства, а наслідком читання-перечитування і, врешті, — запам’ятовування, що закономірно чинило “тиск”, про який попереджали фахівці, мимовільну, несвідому втрату ініціативи в царині власної поезії.

Р.Роткель справив велике враження на молодого буковинця. “Ціла душа того великого, непонятого мужа була чиста, правдива поезія; він і мою душу не так

¹⁷ Маковей О. Цит. праця. — С.74.

¹⁸ Там само. — С.74.

¹⁹ Баркер Р., Ескарпи Р. Жажда чтения. — С.140.

²⁰ Франко І. Перше повне видання творів Федьковича / Збір. творів: У 50 т. — Т.33. — К., 1982. — С.132.

наситив, що нині всі брані пекельні мені той чудотворний скарб вирвати вже не годни...”²¹ — зізнався Федькович у першій автобіографії.

Забігаючи наперед, скажемо: у кілька наступних періодів свого нелегкого життєвого шляху (надто у львівський 1872—1873 років, чернівецький 1876—1884 років) Федькович знову ж таки, і то чимраз надовше й затяжіше, тікатиме, як і тоді — молодим, незміцнілим психічно, — не так у світ своєї самотини, як у книжкові царства, освоюватиме ті царства з рідкісним працелюбством, щоби потім, утомившись від реального світу і творчих мук, знову й знову повертатися туди.

Леся Українка назвала Ольгу Кобилянську “вихованкою німецької культури”, наголосивши, що німецька мова була корисна для загального розвитку письменниці і “врятувала її від розумового застою і моральної сплячки”²². Подібне можна сказати і про Федьковича, бо він теж фактично зростав на благодатному ґрунті не лише гуцульського фольклору, а й німецької літератури; “німеччина”, інтерпретована німецькою мовою класика французів, англійців, скандинавів, навіть південних і західних слов’ян (а німці на другу половину ХІХ століття вже справді активно засвоїли в перекладах ледь не всю світову літературу), також урятувала Федьковича від схоластики і обмеженості, зробила більш інтелектуальним, естетизованим, технічно вправним, а отже, багатшим художній простір письменника, посприяла виробленню мистецького смаку автора, збагатила історію міжнародних культурних взаємин. Коли уважно перечитати цю спадщину та видрукований епістолярій Федьковича, який рясніє матеріалами на тему широких читацьких інтересів, далі — ґрунтовну монографію Галини Гуць “Юрій Федькович і західноєвропейська література”, то перед нами відкриється, за визначенням Д.Павличка, “на диво послідовний інтернаціоналіст”. І, певна річ, зрозуміло, що, перекладаючи, переспівуючи, переробляючи, запозичуючи окремі структурні елементи оригіналу (сюжетні деталі, мотиви, ситуації, образи тощо)²³, Федькович мав... читати — і робив це з радістю, задоволенням, із невситимою допитливістю. Серед відомих, з’ясованих науковцями джерел, переважно — художні твори, рідше — теоретичні праці з літературознавства, зокрема таких німецьких та австрійських авторів, як: Гете, Шіллер, Гейне, Уланд, Бюргер, Гауптман, Рюккерт, Платен, брати Грімм, Гауф, Чокке, Раупах, Фрейтаг, Лессінг, Авербах, Готшаль, Клейст, Грільпарцер, Вернер, Нойбауер, англійці Байрон і Шекспір, француз Лафонтен, данець Андерсен, швейцарці Мейєр і Лаватер, швед Есайас Тегнер, італійці Данте й Петрарка, іспанець Кальдерон, поляки Міцкевич, Сенкевич, Міхал Чайковський, росіянин Пушкін і багато інших... А були ж іще, безумовно, такі автори, чиї тексти залишились просто об’єктом читання, а може, і неприйняття, однак їх не визнано гідними згадки, були твори самого Федьковича, що з печаттю впливу когось із зарубіжних письменників так і загубились на теренах часу, як-от трагедія “Мазепа”, написана під враженням творчості Р.Готшала... Були й твори зарубіжних філософів, зокрема А.Шопенгауера; цікаво, що о. Олекса Слюсарчук, відвідавши 1866 року Федьковича у Сторонці-Путилові, зауважив у поетовій оселі цілу “малу бібліотеку таких (філософських. — Л.К.) творів в язиці німецькім та французькім”²⁴, що їх можна було придбати або в Чернівцях, або виписавши зі Львова, Станіслава чи Відня. Була й зарубіжна астрологія, варта того, щоби про неї як про Федьковичеву власність говорити окремо...

Ми не дарма лишень констатували факт величезної уваги Федьковича до зарубіжної лектури (західноєвропейські її обшири загалом розглянуті Г.Гуць, східні, а також ближчі, слов’янські, гідні окремої розмови); спершу згадана лектура справді була єдино цікавою для цього русина, який в умовах Австро-Угорщини писав твори німецькою мовою. Та й згодом, коли Федькович служитиме у війську, нестиме тягар земних клопотів у рідному Сторонці, коли він

²¹ *Дидицький Б.* Слово от издателя / Поезії Іосифа Федьковича. — Ч.1. — Л., 1862. — С.ХІ-ХІІ.

²² *Українка Леся.* Малорусские писатели на Буковине / Збір. тв.: У 12 т. — Т.8. — К., 1977. — С.68.

²³ *Гуць Г.Є.* Юрій Федькович і західноєвропейська література. — К., 1985. — С.192.

²⁴ *Маковей О.* Цит. праця. — С.362.

інспектуватиме школи Вижницького повіту, стане у Львові першим редактором видань “Просвіти”, у Чернівцях житиме спершу відлюдно, а з часом – значно активніше, зарубіжна література і далі вабитиме цього чоловіка до себе, роблячи з нього першого на південно-західній Україні письменника з такими широкими, фактично загальносвіттовими літературними інтересами – своєрідного “буковинсько-гуцульського європейця”.

Однак починаючи з 1850–1860-х років, – періоду появи у Федьковича чіткішого національного усвідомлення, сформованого під впливом спілкування з жовнірською братією, тими фольклорними набутками, що ними вона володіла, а також знайомства з молодими галицькими інтелігентами Антоном Кобилянським та Костем Горбалем, – письменник обернеться до художнього українського слова, зокрема і до української книжки, і в такому благословенному стані перебуватиме до останніх днів свого життя.

З самого початку це була *tabula rasa* – Федьковичеві знання про свою Вітчизну (“він руської історії, літератури і взагалі про русинів майже нічого не знає”²⁵, – сконстатував своє враження від першої розмови з офіцером австрійської армії і водночас автором “Нічлігу” А.Кобилянський). Власне, відтоді починається нова ера в житті Федьковича-читача, відлік якій поклав початок творчих контактів буковинця з його новими друзями. Саме А.Кобилянський і особливо К.Горбаль, потім Богдан Дідицький, а згодом – Данило Тянячків, Михайло Драгоманов, Олександр Барвінський, Омелян Партицький, Лонгин Лукашевич, Теодор Марков (за фахом суддя; з ним Федькович товаришував у Львові), листуючись із Федьковичем, прислали йому різні, зокрема й українські, художні видання. О.Маковей висловив припущення, що спершу це могли бути фольклорні збірники Вацлава з Олеська, Жеготи Паулі, Михайла Максимовича, а ще – альманах “Вінок русинам на обжинки”, виданий Яковом Головацьким, твори Миколи Маркевича і Пантелеймона Куліша²⁶. До речі, перелік фольклорних, фольклорно-етнографічних видань, що їх читав Федькович, на цьому не скінчився. Пізніше буковинцеві завдяки М.Драгоманову потрапили до рук два томи “Записок о Южной Руси” Пантелеймона Куліша, два томи збірки “Народныя южно-русскія сказки” Івана Рудченка (для неї збирав твори і Федьковичів приятель Мелітон Бучинський), його ж, Рудченкові, “Чумацкія народныя пѣсни”, “Историческія пѣсни малорусского народа с объяснениями В.Антоновича и М.Драгоманова”, “Записки Юго-Западного отделения Императорского Географического общества”, а також ті численні матеріали, що їх друкували журнал “Основа” та інші періодичні видання.

Про те, що, читаючи українське, Федькович не переставав виявляти інтерес до створеного іншими народами і по-своєму оцінювати прочитане, свідчить хоча б такий фрагмент із листа до Д.Тянячків, написаного в середині 1860-х: передусім Федькович дякує за “Оссіяна” – двотомну працю шотландського поета, знавця шотландського і кельтського фольклору Джеймса Макферсона про легендарного співця III століття “Твори Оссіана, сина Фінгала”: “Да Оссіан, бач, ни конче міні сподобавсь. – Марко Кралевіч (герой південнослов’янського епосу. – Л.К.) сто раз кращій! – Або перевід сербських пісень Тальві*, що то за краса!!! – без їх, мабуть, славянського духа годі й поняти”²⁷. Отож, переймаючись широкими і закономірними для гуцула фольклорними зацікавленнями, поставало індивідуальне, Федьковичеве сприйняття і великого масиву прочитаної ним художньої літератури.

Найголовнішим і найбільш вражаючим для Федьковича було відкриття Шевченка, дещо, мабуть, екзальтоване з огляду на специфіку все того ж особистісного

²⁵ Знакомство О.Федьковича з А.Кобилянським і К.Горбалем // Зоря. – 1892. – Ч.17.

²⁶ Маковей О. Цит. праця. – С.133-134.

* Правильно: Талві; псевдонім поетеси, лінгвіста, історика літератури та фольклориста Терези Альбертіни Луїзи фон Якоб (Робінсон); мова йде про видані у 1823–1833 роках у Лейпцигу “Сербські народні пісні”, зібрані Вуком Караджичем і перекладені Талві, або ж про якусь із перевидань цієї книги.

²⁷ Матеріяли до житеписи... – С.101.

акту читання. “За прислані книжки дякують ти, любчику, цілим серцем, — пише він у листі до К.Горбала, — а коли б Твоя воля та й ласка, пришли ми ще дещого, а найдужче Тя прошу о Шевченкові письма (тобто писання, твори. — Л.К.), бо як їх читаю, то не інак, але сми в раю”²⁸. До рук Федьковича тоді, у 1862 році, найімовірніше, через посередництво львів’ян, могли потрапити “Кобзар” 1860 року, виданий у Петербурзі Платоном Смирєнком, та тогорічний же Кулішів альманах “Хата” з великою добіркою Шевченкових віршів. А райська насолода від прочитаного пояснюється не інакше як цілковитою відповідністю творчих інтересів молодого буковинського автора тим геніальним здобуткам, які мала Україна на той час. До того ж більшість творів у згаданих виданнях були сповнені такої любові для Федьковича народної фантастики і романтики. Змоделювати подальший процес мимовільного запозичення у Кобзаря виразів, думок, стильових, технічних прийомів, точніше — перший етап того процесу, допомагає частково думка І.Айзенштока про “уявлюваного читача Шевченка [...], обличчя якого вимальовується зі сторінок “Кобзаря”: “це спільник, одностудець поета, це, так би мовити, alter ego самого Шевченка, такий самий щирий і переконаний демократ...”²⁹. Федькович цілком підпадав під цей образ, однак бути alter ego свого кумира він, як і будь-хто інший, мав право тільки в читанні.

Узагалі неординарність Федьковичевої натури давалася взнаки не тільки в читанні, а в цілому способі його життя, а також у способі його думання. Осягаючи Шевченка, буковинський поет мав водночас інтуїтивно відчуту потребу того, щоб подібний стан від спілкування з рідномовною художньообразною стихією звідали й інші, а надто ті, хто був йому духовно близький. Це вже потім з’являться адресовані найширшому українському громадянству суто письменницькі спроби продовжити Кобзареву справу. А тоді, в останні роки військової служби, Федькович добровільно бере на себе ношу популяризатора Шевченкової творчості серед зневоленої солдатської братії. Оповідання “Кобзар і жовняри” зафіксувало ці бентежливі переживання молодих сердець над Поетовими творами, а саме — над баладою “Причинна”: “А ніхто вже так, як той фрайтер Тевтул. Було, хлопці його аж по руках нося: “Фрайтер, сизий, ану ще раз тої: “Ух, ух, солом’яний дух!”

А він стане на стіл (бо невеличкий собі був) та як утне! Аж чоловікові мороз тілом піде”³⁰.

Герман Гессе, досліджуючи магію друкованого слова, зазначав, що “разюче посилюється вплив багатьох книг, коли їх прочитують уголос. [...] Саме лише одноразове, обов’язкове читання або читання з цікавості ніколи не приносить справжньої радості і глибокої насолоди, даючи у кращому випадку швидкоплинне, скороминуще зворушення. [...] Дивовижно, як під час повторного читання проступає ядро книги, як після спаду суто поверхового зворушення стають очевидними внутрішня життєва цінність, своєрідність краси і сила зображення”³¹. Оце багаторазове проказування уголос, таке проникливе, що кожного аж дроз проймав, певна річ, найдужче вражало натхненника подібних зібрань — Федьковича, і він мимохіть, добровільно віддавав себе — як читача і поета — у Шевченків “полон”.

Мине кілька десятиліть, і Василь Стефаник із гіркотою зауважить, що “інтелігенція великого Шевченка так роздекламувала, що з нього майже нічого не лишилося, лише декламація”³². Проте саме Федькович ніколи не декламував так великого поета, тобто не говорив штучно, піднесено, без осягнення самої суті твору, і його “фрайтери” так не декламували, спостерігши у переживаннях

²⁸ Там само. — С.38.

²⁹ Сивокінь Г.М. Овічний діалог (Українська література і її читач від давнини до сьогодні). — К., 1984. — С.107.

³⁰ Федькович Ю. Твори: У 2 т. — Т.2. Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи. — К., 1984. — С.83.

³¹ Гессе Г. Магія книги. — М., 1990. — С.21.

³² Стефаник В. Поети і інтелігенція // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. — К., 1958. — С.145-146.

Шевченкових героїв органічно близьке кожному з них. Усе це дає підстави для твердження, що першими виявами культурного відродження на Буковині були, крім Федьковичевих україномовних поетичних “думок”, і оті перші Шевченківські читання.

Відкриття Федьковичем Шевченкового генія відбувалося в контексті з відкриттям прози Квітки (після ознайомлення з двотомником його повістей) і Марка Вовчка (буковинцеві потрапила до рук якась із петербурзьких публікацій “Народних оповідань” письменниці – 1857-го чи 1862-го років). Куліша Федькович осягнув, прочитавши збірку його віршів “Досвітки”, роман “Чорна рада” і науково-популярний нарис “Хмельницина”, Олексу Стороженка – за його малою прозою, Миколу Костомарова – за поезіями, драматичними творами, зокрема “Переяславською ніччю”. Ця література, що фактично репрезентувала майже все найкраще, що мало тоді українське письменство, підняла читацький інтерес до україніки, не кажучи вже про те, що спонукала Федьковича майже цілком облишити свої німецькомовні справи у прозі на користь творчості рідною мовою.

Про інтенсивність розвитку Федьковича як читача, про його досить високі здобутки на шляху самовдосконалення, “виобразовування”, як тоді казали, говорять знову ж таки епістолярні матеріали: в умовах майже цілковитої відсутності інтелігентного товариства це були чи не єдині, окрім адресатів, свідки того процесу. “Тепер скажу вам, якої я гадки про українські книжки”, – починає Федькович у листі до Д.Танякевича 1862 року. Продовження цікаве не тільки зі змістового погляду, а й із психологічного. Бо чисто емоційне визначення пріоритетів у літературі – за Шевченком (сонце!), Григорієм Квіткою (місяць!), Марком Вовчком, Марковичкою (зіронька!) – цього разу вже не влаштувало буковинця, і він зважується на нову для себе роль літературного критика: “кождій з єї (автора “Інститутки”. – Л.К.) повістей бракує моральна підвалина [...]. Марковичка має нам у своїх повістях вищі моральні цілі всказувати”; “Усе мині на гадку набивається, що Куліш дуже учений, але ни знає ще серце свого народу. Форма єго творів дуже старанна, багато часу мусів він десь доложити, доки ся з народної бесіди і пісні віучив народної фрази, але та фраза так нипричком, як красно убраний мертвец, що в нім серце уже ни б’є”. Виявивши, як бачимо, досить сміливе і, мабуть, несподіване для самого себе критичне зауваження, Федькович ніби отямлюється й одразу ж скромно відступає на позиції *semper tibi*: “я не годен ще письменних сіцувати (тобто давати оцінку їхній творчості. – Л.К.), – є се дуже велика річ”³³.

Це самокритичне зауваження, безперечно, має пряме відношення до закидів про малоосвіченість Федьковича: письменник певною мірою власноруч оприявлюваним комплексом меншовартості теж, виявляється, формував громадську думку стосовно власної репутації. А насправді з усіх поглядів “письменний” письменник, тоді, у 1862 році, уже автор збірок німецькомовної та україномовної поезії, у Галичині одразу ж – знаменитість, Федькович з огляду на свій глибинний демократизм намагався дистанціюватись од корисливої поведінки багатьох тодішніх інтелігентів. Бути письменним, освіченим у його розумінні, певно, означало передусім бути інтелігентом; отож, проголошуючи принципіві думки про освіченість / неосвіченість буковинця, слід мати на увазі й до певної міри неадекватність поведінки цієї людини, за І.Франком – “одної з найоригінальніших фізіономій у нашій літературі”.

Селянська тематика, селянський спосіб оповіді, особлива емоційна, естетична аура, теж демократична за суттю, – ось що могло прихилити до себе симпатію Федьковича як читача прози Г.Квітки-Основ’яненка та Марка Вовчка й популяризатора їхньої творчості серед жовнірів. Водночас цей незвичайний читач зробив особисто для себе їхню, як і Шевченкову, творчість своєрідним підручником української мови. Це вже інша річ, що Федькович, за словами мовознавця, “не дуже критично відносився до того, що до нього налітало, часто притьмом брав те, що йому попадалося, змішуючи вислови й форми

³³ Матеріяли до житєписи... – С.150.

свого гуцульського говору з наддніпрянськими, а то й нахилиючи до них свої, гуцульські”³⁴. Однак хто знає чи можна з огляду на обставини вимагати від такого автора, — до речі, занадто вразливого в суперечках про мову, великого захисника ідеї розвитку мови на загальнонародній основі, — спеціальних лінгвістичних знань, скільки-небудь глибшого розуміння того, як поводитися за відсутності вироблених для всієї України єдиних мовних норм, коли, за переконанням Лесі Українки, “красиво писати цією мовою (йдеться про Галичину і Буковину. — Л.К.) не міг би навіть геній”³⁵. Для нас у даному разі цікавіший і показовіший факт пильного, осмисленого, аж ніяк не поверхового сприймання Федьковичем тексту, коли, виявляється, до уваги брався не лише зміст, а й форма, запам’ятовувалися, може, й одразу чи то під впливом неодноразового перечитування характерні слова, вирази, яких не було в рідній говірці.

Зрозуміло, що, крім такої добірної лектури, яка на початку 1860-х років упевнено стала у Федьковичевому світі побіч із зарубіжною, а може, й переважала останню, були й інші оригінальні видання, як-от: “Слово о полку Ігоревім”, Волинський і Литовський літописи, “Німецько-руський словарь” Омеляна Партицького, “Малорусько-німецький словар” Євгена Желехівського, а були й речі випадкові, менш вартісні, хоча по-своєму повчальні. Федькович не міг не знати про писання Гаврила і Василя Проданів, Василя Ферлеєвича, Михайла Коморошана — за його ж характеристикою, “мнимих руських письменників”, які віршували у стилі од Державіна “жаргоном руських монахів XIII ст.”, не міг не читати щирої, а все ж аматорської поезії Антона Кобилянського; до його рук ще в час жовнірської служби мав потрапляти друкований “язичієм” львівський часопис “Слово”, що його він попри все сприймав, гадаємо, з неабиякою увагою. Іншого шляху погамування свого невсипущого інтересу, окрім прочитувати геть усе і випрохувати книги у знайомих (а це “мистецтво” добре зафіксоване знову ж таки в листах письменника), пізніше випусувати щось, надто періодичні видання, поштою, головню зі Львова, в умовах жовнірської служби, перебування у Чернівцях та в Путилові Федькович не мав.

“Коли не вірите, то запитайте нашого пана почмайстра, чи він мене чотири рази на тиждень у своїм бюрі не видит”³⁶, — зізнавався 18 травня 1867 року в листі до К.Горбала, цього активного збирача книг, незвичайний буковинський гуцул, на той час пенсіонований офіцер австрійської армії, улюбленець галицької молоді, обтяжений у рідному Путилові господарством, особистою невлаштованістю, вйтуванням, працею писаря і учителя дітей місцевого панства. Подібна самоорганізація, мало не щоденна (чотири рази на тиждень!) внутрішня потреба тако звільнитися од буденщини задля духовного харчу, підпорядкування цій потребі до певної міри і свого життя, а не лише часу, робила процес Федьковичевої самоосвіти ще більш самодостатнім, хоча, зрозуміло, за умов, у яких йому довелося жити, цей процес просто не міг бути більш змістовно наповненим, опертим на ширшу і ґрунтовнішу книжкову базу, на тісніші взаємини з інтелігентним товариством.

Що ж до періодики, то вона значною мірою компенсувала Федьковичеві нестачу книг, тому й посідала особливе місце в лектурі письменника. Бо, скажімо, “Слово” під орудою метра тодішньої критичної думки Богдана Дідицького було пов’язане у свідомості буковинця не лише з його дебютом як українського поета. Тут можна було прочитати і матеріали О.Кониського, О.Потебні, П.Куліша, О.Білозерського, М.Костомарова, М. Номиса, не кажучи вже про статті, рецензії, дописи з театрального життя. Буковинський автор передплачував і такі, що виходили майже почергово, один за одним: часописи “Вечерниці”, “Мета”, “Нива”, “Русалка”, “Правда” — найголовніші органи галицьких народовців 1860-х років, отож перед ним проходив увесь спектр досить-таки насиченого у той час суспільного, літературного, громадсько-культурного життя не лишень півавстрійської, а й Східної України.

³⁴ Верниволя В. [Василь Сімович]. Від редакції // Федькович Юрій (Йосип Гординський). Оповідання. — К. — Ляйпціг, [1921]. — С.267.

³⁵ Українка Леся. Цит праця. — С.65.

³⁶ Матеріали до житєписи... — С.150.

З нашого погляду, до часу звільнення з військової служби, тобто до весни 1863 року, читання Федьковичем галицької, а також вибраної віденської періодики мало спорадичний характер і лише згодом змогло стати більш систематичним. Зрозуміло, що письменника передусім приваблювали питання літератури, твори, презентовані у виданнях, а саме – Шевченка і численні матеріали про нього, твори Марка Вовчка, Л.Глібова, О.Стороженка, П.Куліша, О.Кониського, молодих галицьких літераторів і водночас редакторів видань – Федора Заревича, Володимира Шашкевича, Костя Горбала, Ксенофонта Климовича, які стали друзями, адресатами Федьковича, тією активною силою, котра, відвернувши від москвофільського “Слова”, залучила його до співпраці.

Спробуймо визначити, які були наслідки такого читання. По-перше, Федькович мав можливість наочно спостерігати пожвавлення в Галичині громадсько-культурного життя і мимоволі проектувати його – як бажання – на буковинський ґрунт, активніше впрягаючись до праці. Бо хто знає, чи мали б ми без такого способу зв’язку із ширшим світом численні виступи буковинця у згаданих виданнях із поетичними творами, прозою, хто знає, чи вийшла б у 1865 році з-під пера цього автора фрашка “Так вам треба!”, котра започаткувала тривалу біографію Федьковича-драматурга, якби не активні заклики, скажімо, “Меті” про необхідність створення оригінального національного репертуару для театру, щоб він, театр, спричинився “до піднесення народного почуття”³⁷!

По-друге, активно обговорювані у тій же “Меті” та в інших українських виданнях проблеми політичні, національно-культурні, з нашого погляду, найбільше в той час формували Федьковича як громадянина і навіть політика, не кажучи вже про новаторськи налаштованого педагога. Безпосереднім наслідком цього формування стали кілька підготовлених тоді публіцистичних статей, одна з яких – “Щоб не було запізно!” – на думку М.Юрійчука, “у дофранківський час [...] не мала собі рівнозначних на всіх західноукраїнських землях”³⁸, так гостро й одверто висловлювалась у ній критика реакційного впливу Московії на всі сфери духовного життя у поневоленій Україні. До речі, найімовірніше саме з цієї причини написаний німецькою матеріал не був видрукований ані в часописі “Czernowitzer Zeitung”, для якого спершу призначався, ані у львівській “Правді” через їхню поміркованість і вперше обнародований аж 1897 року колишнім редактором “Правди” Наталем Вахнянином у “Русалці”. А “Мету”, що 1865 року завдяки редакторів і видавцеві, активному публіцистові К.Климковичу перетворилася на орган політичний, характеризувало вже дещо інше спрямування – радикальніше, яке цілком заїмпонувало Федьковичеві, спонукаючи його до нового роду творчості. “Вечерниці” – “літерацьке письмо для забави й науки” – виявились такими, що менше гармоніювали з імпульсивною натурою буковинського гуцула, і в листі до К.Горбала навесні 1862 року Федькович зауважував: “Що ж я Ти, брате, о наших “Вечерницях” скажу? [...] Як у їх читаю, то все ми слова з Апокаліпси на гадку ся сунут: “Ти ні теплий, ні студений, – о дав би Бог, аби ти або ся загрів, або застив, або як ні, то прийду”. Се межі нами, брате”³⁹.

До речі, безпосередній прихід самого Буковинського Соловія у періодіку відбувся під кінець його життя – 1885 року, коли він обійняв посаду редактора “Буковини” – першої україномовної газети краю, отож у своєрідний спосіб продовжив свій читацький інтерес.

Зрештою, Федькович тоді не належав до числа образно згадуваних у статті “Щоб не було запізно!” “комнатних”, “кабінетних” учених. Життя невпинно диктувало йому потребу ширшої, саме позакабінетної діяльності, і Федькович, слід констатувати, завжди виокремлював із потоку буття книжку як особливо цінне джерело знань, мудрості, як потужну силу, що в принципі може чи не найбільше прислужитися не лише самим громадянам, а й розвоєві нації. Отож, ставши у сервітутових процесах на захист селян, не-правник Федькович, як запевняє О.Маковей, “боронив гуцулів як не

³⁷ Цит. за: Історія української літератури: У 8 т. – Т.3. Література 40-60-х років. – К., 1968. – С.79.

³⁸ Юрійчук М. Призабута пересторога // Буковинський журнал. – 1994. – Ч.3-4. – С.125.

³⁹ Матеріали до життєписи... – С.40.

мож краще. Вроджену бистроумність, здоровий розум і вимовність підкріпив основними *студіями* (курсив наш. — Л.К.) історичних і фактичних відносин⁴⁰. Той же політик Федькович, засилаючи “правдянам” статтю “Щоб не було запізно!”, написав їм у листі: “Рівночасно звертаю увагу хв. Редакції на брошуру “П’ятнадцятимільйонний історією забутий народ” — петиція до французького сенату Казиміра Делямарр-ого, з котрої я дещо виняв для моєї розвідки, а котру то брошуру вам дуже поручаю”⁴¹. Не завжди відомими залишилися шляхи, що ними поет добував подібні матеріали (про оперативність, скажімо, в даному разі свідчить той факт, що згадана стаття Федьковича датується 1869-им роком, і саме тоді французький політик, сенатор К.Делямар, подав до законодавчої палати парламенту петицію в українській справі, опубліковану окремою брошурую). Головне, що ці шляхи допитливого пошуку існували, існувало бажання долати — притім для загального добра — їхню твердь-крутизну.

Із призначенням Федьковича 1869 року на посаду повітового шкільного інспектора ця праця тривала далі. Популяризація художньої української книги у війську була, виявляється, лише початковим етапом різнобічної і багатогранної діяльності Федьковича задля інтелектуального, культурно-освітнього розвитку своїх співвітчизників. Федькович зобов’язаний був тепер дбати про шкільні підручники, які, замість тодішніх “мізерних ліп’янок”, були б “писані в язиці народнім та відповідали світоглядю, потребам і життєвим обставинам народу”⁴². Ця ідея стає в центр реформи, яку запропонував письменник крайовий шкільній владі. Тим паче, як вважав автор, “книжки, що виходять у Львові і в Коломиї, і своєю тенденцією, і своїм змістом, а радше недостатчею змісту зовсім не надаються до бібліотек; так само й галицькі часописи для народу “Наука”, “Ластовка”, “Руська рада”, “Учитель” і ін., у котрих повно державної зради і залицяня до боготвореної Росії. [...] Не можна закладати шкільних бібліотек, не маючи книжок, про котрі треба би перше постаратися”⁴³.

Федькович не був би самим собою, якби з властивою йому старанністю не написав “Буквар”, не взявся укладати читанки, орієнтуючись до того ж на німецькі зразки, зокрема авторства Іссена, Нідергезеса (німці ж бо “на казку й байку кладут [...] велику дуже вагу, і то дуже слушно”⁴⁴), якби сам не створив для малечі таку розмаїту в жанровому, тематично-стильовому плані літературу, що їй годі знайти аналоги в усьому тогочасному дитячому письменстві, якби, зрештою, закоханий у музику та пісню, сам не уклав “Співаник для господарських діточок” — єдиний, видрукований аж у Відні, Федьковичів шкільний посібник. Проте підготовлений “Буквар” ані духовна консисторія Чернівців, ані шкільна комісія при Львівському намісництві не прийняли, оскільки в ньому було використано ненависний москвофільські налаштованій шкільній владі фонетичний принцип правопису, а не етимологічний, церковний, як вона того бажала. З другого боку, на які новації можна було сподіватися від шкільної влади, коли в Чернівецькій консисторії, скажімо, засідав о.Михайло Коморошан, що вважався одним із найбільш начитаних письменників Буковини, а насправді обмежений, недолугий “стихар”, що для нього мало не еталоном творчості був вірш про пtiцю, яка “звучну пeснь свистала”?

Усвідомивши свою неспроможність кардинально змінити шкільну сферу, хоча й поклавши на її вітвар максимум старань, випередивши при цьому сучасників щонайменше на півстоліття, Федькович, як за соломинку, вхопився за пропозицію львівської “Просвіти” стати редактором книжок для народу і zarazом перекласти кілька іншомовних класичних п’єс для театру “Руська бесіда”. Здавалося, що аж тепер він нарешті зможе натішитися читанням, творчістю, а не лише побачити реальніші, щедріші літературні ужинки. Натомість львівська громада поставила неабиякі вимоги до буковинського гуцула, за словами С.Єфремова, “єдиного тоді на закордонній Україні справжнього поета Федьковича”, бо фактично зобов’язала його каторжно відпрацювати не такий уже добрий заробіток — 500 ринських,

⁴⁰ Маковей О. Цит. праця. — С.343.

⁴¹ Вахнянин Н. Федькович jako політик і педагог // Руслан. — 1897. — Ч.171.

⁴² Маковей О. Цит. праця. — С.394.

⁴³ Там само. — С.415.

⁴⁴ Матеріяли до житєписи... — С.208.

підготувавши до друку 12 аркушів тексту для “Просвіти” і стільки ж перекладів театральних п’єс, та ще й узятися диктувати теми, правити стиль і мову. Отож побачили світ сім із тринадцяти підготовлених Федьковичем книжечок, окремі з яких, як-от “Фармазони”, виходили й по чотири рази, знайшли широкий і добрий відгук у не розбещеної лектурою народної аудиторії, для якої, власне, і призначались.

Що читав Федькович упродовж проведених у Львові чотирнадцяти “чорних” місяців, крім релігійних, фольклорних творів, окремі з яких мав художньо інтерпретувати, а також крім книжечок чужих авторів, що їх закупила “Просвіта” і які треба було опрацювати, пристосувавши до читання свого люду? (Відомо, що у власних Федьковичевих планах була і така література для народу: “На чім світ стоїть”, “Про турки й татари”, “Де ми і хто”, “Звідки тютюн і люлька”, “Синє море та океан-море”, “Не тільки світа, що в вікні”, “Є люди й ще люди”, “Хто був ті славні козаки”, “Де правду продають”...). Що читав, крім трагедії Р.Готшала “Мазепа”, драми Е.Раупаха “Запечатаний бургомістр”, шекспірівських “Гамлета” і “Макбета”? Відомо, що над “Макбетом” він чимало працював ще до Львова, а у Львові знов докорінно переробив переклад. Професор Юліан Романчук, аналізуючи причини розходження Федьковича із львів’янами, і словом не обмовиться, що “Просвіта” “поетові-самоуці давала прилюдні навчання авторитетним менторським тоном”⁴⁵, натомість дорікне йому: мовляв, усе було б інакше, “коли б Ви [...] не відсувалися так від громади, не жили самотньо, мов пустельник, коли б були більше оберталися між нами...”⁴⁶. “Пустельник” волів терпіти, виконувати повинність, чимраз гостріше відчувати роздвоєність власної душі і рвати до решти й так неміцні нитки зв’язку з освіченим людом — аж до створення тестаменту “Моя воля відносно мого похорону і що слід далі чинити”...

Наголошуємо: Федькович усамітнївся не лише у світі власних інтенцій, у світі пісень, які виконував під акомпанемент ліри, як це намагався дехто зобразити, пишучи про побут поета у Львові, а усамітнївся у царині книги. Предметом його пильних спостережень стає церковна література, переспівуючи яку, цей, за оцінкою професора-славїста Омеляна Калужняцького, “найбільш суб’єктивний руський поет показав себе одним з найоб’єктивніших; одночасно він показав, як повинні бути написані такі пісні, щоб вони не сприймалися ніби римована поезія, а були поезією в справжньому розумінні цього слова”⁴⁷. Серед книжок, що їх читав Федькович у Львові, були також: оригінальний ескіз Івана Нечуя-Левицького на тему міфології “Світогляд українського народу”, багато в чому компілятивна, але все ж, мабуть, цікава для буковинця німецькомовна праця галицького письменника і мовознавця Кліма Ганкевича “Історія слов’янської філософії”, польськомовне видання двотомної студії чеського і словацького дослідника Павела Йосефа Шафарика “Слов’янські старожитності”, що його дістав для Федьковича Лонгин Лукашевич, а також періодика, спеціальні книги з астрономії, астрології... Було, певно, й багато іншого, невідомого нам, мабуть назавжди сховане за завісою часу. А от інтровертованість Федьковича, його схильність до самозаглиблення дає підстави вважати, що в будь-якому разі його читання ніколи не було поспішне, завжди супроводжувалося обдумуванням, перечитуванням, бо, власне, тільки так можна здобути належну самоосвіту і досягнути гідного саморозвитку.

Специфічна лектура, у якій поряд із художніми чимраз упевненіше починають з’являтися наукові та близькі до них твори, підтверджує зауважену ще Р.Роткелем незвичайну грань різнобічного обдаровання Федьковича: уродженець однієї з найвідсталіших австрійських провінцій, виявляється, мав блискучі здібності як дослідник, учений.

Щоправда, одразу ж після львівського періоду письменник, заохочений М.Драгомановим, певний час приділяв етнографічним зацікавленням. Виробивши за порадою згаданого діяча докладну програму опису Гуцульщини, ставши членом Київського відділення Російського імператорського географічного товариства,

⁴⁵ Загул Д. Передмова // Осип Федькович. Твори / За ред. Д.Загула. – Вид. 2-е. – К., 1929. – С.27.

⁴⁶ Матеріали до життєписи... – С.238.

⁴⁷ Калужняцький О. [Юрій Федькович] // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. – К., 1958. – С.218.

отже, начебто здобувши стимул для конкретної діяльності, Федькович, як твердить О.Маковей, “почав стягати потрібні для себе книжки про географію і етнографію, але — як з усього видно — він не брався з великою охотою до сеї праці”⁴⁸. Можливість занять такого відносно простішого, “описовішого” плану була ним відкинута, проте не одразу: в листі до редакції “Правди” від 19 квітня 1876 року він повідомляє, що вже понад два тижні “нічого більш і не робив [...]”, як думав і вештався по усіляких книгах над гісторієв Гуцулів”⁴⁹. Отже, Федьковича зацікавили глибші проблеми, аніж підготовка етнографічних описів; до того ж у нього з’явилося нечуване серед амбітної галицько-буковинської інтелігенції бажання: навіть 42-річним сісти за парту і спеціально вчитися. Відомо, що в цей час Федькович спілкувався листовно з перемишльським суддею Августикаком на предмет “заходів добути у Львові лекції” для себе, проте виявилось, що “тяжко їх найти: місця обсажені до кінця шкільного курсу, займають їх іспитові учителі і самих таких місць небогато”⁵⁰.

Проте найбільш приголомшлива після втрати матері ще одна смерть — батькова (на початку вересня 1876 року) і спричинений найбільше, певно, нею-таки складний внутрішній настрій, треба гадати, допомогли Федьковичеві остаточно визначитися щодо праці на найближчий час, і то не на користь етнографії чи історії гуцулів, а питання глобальнішого — про наш, людський зв’язок із зірками, про співвіднесеність законів світобудови з індивідуальним людським буттям. Федькович спробував поставити виконання такого надскладного завдання на наукову, книжну основу і, слід визнати, досягнув певного успіху, фактично розвіявши і необгрунтований вердикт І.Франка, нібито “Федькович, самоук, малоосвічений, збаламучений і знеохочений (на межі 70-80-х років. — Л.К.), замовк або клеїв доволі фантастичні драми та містичні нісенітниці”⁵¹.

Насправді ж історія Федьковича-астролога, невід’ємна від історії Федьковича-читача, не була нісенітницею ані з огляду на свою тривалість (фактично з 1874 року до 1884-го, особливо інтенсивна в 1876-1883 роки), ані з огляду на серйозність завдання та покладені на його виконання сили, здоров’я, геть кепський зір, так і з огляду на ледь не цілковиту підпорядкованість цій справі матеріальних статків письменника.

Завжди безвідмовно допомагаючи у скруті іншим, не шкодуючи ніколи грошей на книги, керуючись, як і кожен ідеаліст, думкою, висловленою у зверненні до Б.Дідицького ще на самому початку свого стрімкого зростання: “За свої твори я, звичайно, не вимагаю жодної грошової нагороди, бо моє становище й зв’язані з ним доходи позбавляють мене цієї прозаїчної необхідності”⁵², Федькович після смерті батька продає його будинок у центрі міста і переселяється в набагато скромнішу оселю аж на околиці Чернівців; значна частина одержаних від продажу коштів, без жодного внутрішнього вагання, іде на придбання спеціальної лектури. У нотаріальному акті про спадщину Федьковича виявились, зокрема, відомості про унікальні книжки з астрології, астрономії, староегипетської теології, серед них — манускрипт латинського астролога IV століття, а також латинсько- і грецькомовні тексти XVI, XVII, XVIII століть, що їх перекладав спеціально залучений Федьковичем до цієї роботи проф. Лопушинський зі Станіславава, а ще тексти німецькою, зокрема найновіші розвідки, видрукувані у Лейпцигу, Гетенгемі, Дрездені та Берліні, п’ятдесят чотири томи астрологічних календарів, численні карти, атласи, таблиці, підручники з астрономії, історії, географії, латини і грецької мови, спеціальні словники до цих мов, які разом із Федьковичевим цитуванням латиною засвідчують, що цей чоловік, цілком можливо, й сам брався перекладати стародавні тексти...

“Кілько то заходу було лише з тим, щоби при помочи кнігарів у Відні і Берліні роздобути ті всілякі “Абракадабри” та “Кабали!” А кілько то праці

⁴⁸ Маковей О. Цит. праця. — С.485.

⁴⁹ Матеріали до житєписи... — С.256.

⁵⁰ Там само. — С.257.

⁵¹ Франко І. З останніх десятиліть XIX віку / Зібр. творів: У 50 т. — Т.41. — К., 1984. — С.474.

⁵² Матеріали до житєписи... — С.17.

коштувало, щоби хоч сяк-так зорієнтуватися у купах старої бібули!”⁵³ – вигукнув зазвичай емоційно стриманий автор Федьковичевої “Житєписі...”, у час “критичного реалізму” явно іронізуючи з такої, мовляв, нераціональної поведінки свого героя, ніби й не пам’ятаючи про те, що вона майже ніколи не гармоніювала зі смаками місцевої освіченої публіки. Ще б пак: тоді, як старша інтелігенція, навіть заснувавши товариство “Руська бесіда”, час від часу тільки те й робила, що ділила між собою грошові подачки російського консула і віддано зміцнювалася у москвофільських симпатіях, а молодша на чолі з університетським професором Гнатом Онишкевичем почала перейматися читальнями, вічами і провадити сміливіші розмови, Федькович, відмежувавшись од суперечливого світу, із відчайдушністю наполегливого учня замкнувся у царині книг, точніш – узявся відчайдушно долати там свій, мабуть, найтернистіший шлях.

У згаданому нотаріальному акті зазначено чотири особливі праці небіжчика, пов’язані тематично зі старогипетською теологією, астрономією і власне астрологією. Якби хтось із фахівців прочитав, переклав, простудював хоч би єдину збережену Федьковичеву рукописну пам’ятку “Apotelesmata oder das Buch der Decrete” – велику, понад 900 сторінок, написану, за словами О.Маковея, педантично і багато оправлену, то нам, безперечно, відкрився би світ потужного інтелекту автора. Принаймні частково видрукувана передмова до “Гороскопі”⁵⁴ засвідчила ретельне опрацювання дослідником книжних джерел і розвинену, певно, під їх впливом, гостроту наукової думки, а також наявність у Федьковича, як ученого, складного і справді наукового, як вважають германісти, ідіостилію. Тим більше, що астрологія, з погляду фахівців, “у своєму аналізі йде від загального до часткового (а цей шлях незрівнянно більш складний. Він вимагає однаково інтенсивної активності обох півкуль головного мозку – аналітичного і образно-предметного)”⁵⁵. Цих обставин не врахував Денис Лукіянович, назвавши Федьковичеві астрологічні студії “духовою працею”⁵⁶, насправді, як бачимо, це була праця розуму й духу, що не мала тоді і хто знає чи має сьогодні аналоги, принаймні в Україні.

А закордонний світ до останніх десятиліть досить раціонального XIX сторіччя виробив значно терпиміше, аніж у нас, тодішніх українців, ставлення до астрології – саме як до науки. Їй приділяли серйозну увагу давньогрецький математик і філософ Піфагор, “батько медицини” Гіппократ, німецький математик і астроном Регіомонтан, засновник медичної астрології швейцарський лікар Парацельс, італійський філософ Кампанелла, а ще Галілей, Пастер, Ейнштейн і багато інших учених. Астрології симпатизували також літератори, зокрема – Данте, Шекспір, Гете, Бальзак, Пушкін, хоча й не студіювали професійно. Український письменник із Буковини ладен був навіть чесно оприлюднити перед культурним, науковим світом своє “відкритє”, але на листи до Віденської орієнтальної академії з проханням підтримати його коштами, щоб він міг приїхати до Відня, ніхто не відповів. Перефразовуючи Е.Хемінгуея, вченому, як і письменникові, щоб досягнути успіху, треба мати до всього добру батьківщину.

А проте, на нашу думку, новітній буковинський Кампанелла не був би самим собою, якби не реалізував навіть “просто так”, у такий цілком відповідний власному “я” спосіб, неабиякі наукові потенції і, здійснивши це, задовольнивши один із своїх найбільших інтересів (“що долю чоловіка і його будучину можна відгадати, тільки нехай він не жадає чогось такого неможливого, як ждали середньовічні астрологи, і тримається сих скромних границь, які взагалі зазначені для чоловіка, що не все може осягнути”⁵⁷), відступає – спокійніший, урівноваженіший, немовби після *intermezzo*.

Уроки астрологічних студій далися взнаки і Федьковичеві-письменнику: з’явилося усвідомлення потреби глибокої, спеціальної, “книжної” підготовки для осмислення

⁵³ Маковей О. Цит. праця. – С.536.

⁵⁴ Там само. – С.537-546.

⁵⁵ Астрологія: “за” и “против”. – М., 1990. – С.37.

⁵⁶ Лукіянович Д. Співець гуцульських гір (Сильвета людини й поета у 100-ліття його народин) // Вістник. – 1934. – Т.2. – С.914.

⁵⁷ Маковей О. Цит. праця. – С.537.

особливо складних літературних тем. Маючи у планах створення цілої серії драматичних творів із української і всеслов'янської історії (про Хмельницького, Івана Гонту, Георгія Петровича — ватажка сербського антитурецького повстання 1804 року, написавши перед тим оригінальний драматичний твір про Івана Мазепу, а тепер узявшись за художнє опрацювання образу ватажка національно-визвольної боротьби українців у 1648-1654 роках, Федькович вишукує в умовах Чернівців, здається, усе можливе. Завдяки Олександрові Колессі з'ясувалося, що це були: тритомна монографія Миколи Костомарова “Богдан Хмельницький”, зокрема її третє видання 1884 року (поет старанно простудіював її, зробивши чимало виписок), якась із підготовлених поляками історій козаччини — І.Чарноцького, К.Шайнохи чи Л.Кубалі; певною мірою прислужилась авторові і трилогія Генріха Сенкевича “Вогнем і мечем”⁵⁸, що вийшла друком 1884 року. Це були, так би мовити, прямі, безпосередні впливи, хоча не слід забувати також про Шевченка, Шиллера, Гете, Готшала, німецького теоретика драми Густава Фрейтага, твори яких теж сприяли інтелектуальному формуванню автора історичної трагедії “Хмельницький”. До речі, сьогодні вже відомо, що жоден із творів Федьковича не зазнав таких істотних та різноманітних книжних впливів, як цей; останню крапку в третій редакції поставлено за кілька днів до смерті автора. Що ж, у виконання своєї лебединої пісні кожен митець завжди вкладає не тільки всі нерозтрачені почуття, а й свідомо набутий інтелектуальний, чуттєвий досвід, який разом із попередніми збудовками завжди має властивість естафети.

Естафетою молодим і зрілим стали, безперечно, й відверті літературні заклики Федьковича, що в них озвалася зятяплена змалку мудра філософія матері, вкладена у слово “учітеся”, і його власне, підкріплене працею, бажання бачити буковинців і всю Україну освіченою, бо саме “У науці, у розраді України доля”. Тим часом Буковина в період “третього цвітіння” свого великого Сина Соловія тільки прокидалася, спонукаючи його імпульсивну душу бути невдоволеним із такої повільності, і з гіркотою, з якоюсь дивовижною тугою стверджувати, що “нема для кого писати, нема читателів”. Бо хіба не мав він підстави для такого категоризму, якщо на його пам'яті “Руська бесіда” 1877 року спалила всі книги, що їх прислав у подарунок М.Драгоманов?! А Федьковичеву власну книгозбірню теж після його смерті було рознесено і запропущено: у 1903 році нею за порадою М.Павлика (мабуть, що у зв'язку з М.Драгомановим) цікавилася, під час свого приїзду в Чернівці, Леся Українка й у цій справі зумисне навідувалася до О.Поповича, але так нічого й не з'ясувала, окрім того, що “в Народнім домі щось було, та давно розкрадено”⁵⁹. Якби не блюзнірство винних, перед нами постали б не лише “астрологічні” раритети Федьковича, а й, мабуть, ті найважливіші, найдорожчі книги, що супроводжували його в житті.

Адже Федькович своїми художніми досягненнями, громадсько-культурною діяльністю, своєю завзятушою гуцульською вдачею зробив рідному краю неціненну послугу; перед ним не дарма ще за життя щиро схилили голови дипломовані професори. Наприклад, Степан Смаль-Стоцький, який на святкуванні 25-ліття літературної діяльності Федьковича наголосив, що ювіляр перший “почав на Буковині проганяти тьму, а ширити світло, [...] перший заговорив на буковинській Русі рідною мовою [...]”. Єго заслуги для Буковини величезні і через те, що він розвіяв у нас темряву вузькоглядности...”⁶⁰. Щоб спромогтися на такі епохальні досягнення, замало бути “капіталом, котрий і сам себе не вміє вжити як слід”⁶¹. Оця передчасна драгоманівська характеристика, поставши з першого ілюзорного враження, на щастя, як бачимо, не підтвердилась, оскільки Федькович таки спромігся актуалізувати власні внутрішні

⁵⁸ Федькович Осип Юрій. Писання. Драматичні твори. З автографів видав др. Олександр Колесса. — Т.3. — Ч.1 “Б”. — Л., 1918. — С.ХХVІІ.

⁵⁹ Лист Лесі Українки до М.І.Павлика від 19 червня 1903 р., Чернівці // Леся Українка. Зібр. творів: У 12 т. — Т.12. — К., 1979. — С.74.

⁶⁰ Річниця двадцятьпятилітньої літературної діяльності Осипа Федьковича, празнована літературним товариством “Руська Бесіда” в Чернівцях // Буковина. — 1886. — Ч.13 (додаток).

⁶¹ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) // Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. — Т.2. — К., 1970. — С.201.

“ресурси” і “вживати” себе в житті майже самотужки, точніше, послуговуючись, крім сили своїх вроджених і розвинутих розуму та серця, сумарною силою отого досить-таки великого інтелектуально-духовного надбання, яким виявилася його лектура.

м. Чернівці

Микола Дмитренко

ІВАН ФРАНКО ЯК ФОЛЬКЛОРИСТ

*...І підеш ти в мандрівку століть
З мого духа печаттю.
Іван Франко*

Наукову діяльність Івана Франка в галузі фольклористики складно убити в межі якоїсь школи — хай навіть і такої широкої, як культурно-історична. Відомий сучасний дослідник Іван Денисюк зазначає, що М.Грушевський та І.Франко визнавали себе адептами культурно-історичної школи, проте “концепцію культурно-історичної школи як своєї наукової прабазис вони помножили на здобутки компаративізму, міфологічної та антропологічної, а подекуди психологічної школи і на власні методологічні пошуки”.¹

Справді, науковий досвід М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша, О.Потебні, М.Драгоманова, І.Франка в галузі фольклористики переконливо засвідчив: українська наука розвивалась у руслі європейському та світовому, проте власним іманентним шляхом; на цей процес становлення та розвитку впливали не тільки історичні, суспільні чинники, а й об’єкт дослідження — самобутній український фольклор і суб’єкт дослідження — оригінальна творча індивідуальність.

Не ставлячи за мету окреслити цілісний образ І.Франка-фольклориста (цьому питанню присвячено праці М.Возняка, О.Дея, М.Матвійчука, Т.Рудої, О.Вертія та інших науковців), розглянемо деякі аспекти його діяльності періоду молодості та наукової зрілості. Йтиметься не про багатогранну фольклористичну діяльність І.Франка в межах другої половини ХІХ ст., а лише про ставлення вченого до відомих теорій і вироблення власних шляхів пізнання усної народної творчості.

У статті “Методологічно-світоглядові напрями в українській етнографії ХІХ—ХХ ст.” В.Петров зазначив, що окрему позицію в методології української етнографії посідає група дослідників, згуртованих в Етнологічній комісії НТШ, яка вийшла з порівняльної школи, але намагалася в усіх продуктах народної творчості дошукуватися своїх власних первнів. І.Франко,

¹ Денисюк Іван. Невичерпність атома /Упоряд. та передмова Т.Пастуха // Франкознавчі студії. — Вип. 2. — Львів, 2001. — С.183.